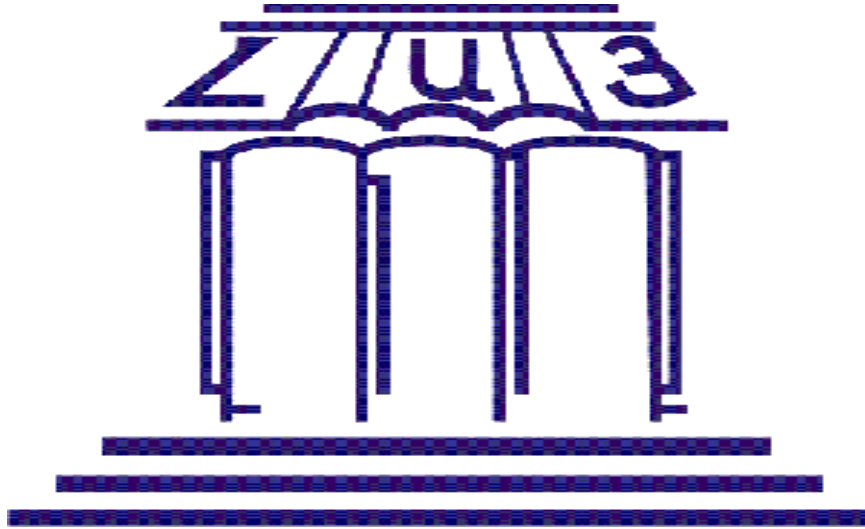

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

916

917

918

919

920

921

922

923

924

613

F-76

ՅԴՏԱԿԱՐ ՏԵՏԲԱԿՆԵՐ

Բ.

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԽՆԴԻՐԳ

ԴՈՐԾԱՐԱՆ ՀԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԿՊՈԼԻՍ ԱՌԻԼԹԱՆ-ՀԵՄԱՄ Ն^o 12

Վ 1871 Վ

ՕԴՏԱԿԱՐ ՏԵՏՐԱԿՆԵՐ

Բ.

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ
ԳԱԹՐՖԱԺԻ ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՅ

Բ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԽՆԴԻՐԳ

16142

အသံအသံအသံ အသံအသံ

.၁

အသံအသံအသံအသံအသံအသံ

အသံအသံအသံအသံအသံအသံ

.၁

အသံအသံ အသံအသံ

2834-17

572
այր

ՄԱՐԴԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԹՐԱՅԱԺԻ ԳԱՂԱԴԱՅԻՈՅ

Բ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԽՆԴԻՐԲ

ԹԱՐԴՄԱՆԵՅ

Ս. ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

Կ. - ՊՕԼԻՍ

Ի ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

(1871)

575
16142
7/11/11

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

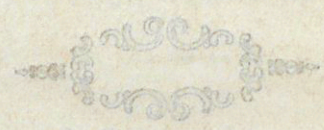
ՊՐԵՍԲԻՏԵՐԻԱԿԱՆ ԿԱՌԱՐԱԼՈՒԹՅԱՆ

Գ

ԳԴՊՈՐԴՈՒՄ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

ՅԱՆՎԱՐԱՌ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ

2834-17

ՊՐԵՍԲԻՏԵՐԻԱԿԱՆ

ԿԱՌԱՐԱԼՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՐԱԼՈՒԹՅԱՆ

Կ 1631 X

ՄԱՐԴԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԹՐՅԱԺԻ ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՑ

Բ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԽՆԴԻՐՔ

Պարոնայք.

Դիտաւորութիւն ունիմ շարունակել այսօր այն մարդաբանութիւնը որուն վրայ սո՛ւբորդիապէս ձեզի խօսելու ձեռք զարկի: Ձեք մէջէն անոնք որ ներկայ գտնուեցան մեր առաջին դասին գիտեն որ այն դասը հիմնական խնդրոյ մը քննութեան վրայ տեղի ունեցաւ: Քննեցինք թէ երկրիս վրայ գտնուած բոլոր մարդիկ, ինչ որ ալ ըլլան իրարմէ ունեցած տարբերութիւննին, մէկ տեսակէ և եթէ են, այսինքն թէ նախնական մէկ ամուլէ և եթէ յառաջ եկած կրնա՞ն նկատուիլ անոնք:

Այս խնդիրը լուծելու համար գիտութեան միայն դիմեցինք և մեր սկզբունքը սա եղաւ թէ մարդս իւր շիւթական մարմնովք կենդանի (անասուն) մ'է, ոչ աւելի ոչ պակաս, թէ, հետեւաբար, բոլոր այն ընդհանրական օրէնքները որոնց ենթարկուած են անասունք, մարդուս վրայ ալ կիշխեն, և թէ նա չկրնար խուսափիլ նոցա իշխանութեան ներքեւէն: Աւստի տեսակ թառին նշանակութիւնը հա-

կրնալու համար չէ թէ միայն անասնոց դիմեցինք, այլ նաեւ տունիւերուն, և այս կերպով՝ տեսակը «ցեղէն» որոշելու առաջնորդուեցանք :

Առանց վերստին մտնելու այն մանրամասնութեանց մէջ զորս արդէն յառաջ բերած եմ, դիւրին է հաստատել այս խտիրը . երբ տարբեր տեսակներէ ելող երկու անհատներ ամուսնացուցուին, գրեթէ միշտ ամուսնութիւնը տևուլ է, և եթէ առաջին ամուսնութիւնը արդիւնաւոր ալ ըլլայ, արտադրեալները թէ անմիջապէս, թէ մէկ քանի տարւոյէ ետեւ ծննդւական չեն ըլլար . և այս կերպով երկու զատ տեսակներու վերաբերող հօրմէ մը և մօրմէ մը արտադրուած երրորդ կարգի անհատներու գոյութիւն մը չկրնար հաստատուիլ երկու տեսակներուն մէջ աեղը : Արդէն մէջ բերած օրինակներս ծանօթ են ձեզ : Երբ էջ մը և զամբիկ մը, մատակ էջ մը և արու ձի մը մերձաւորին ջորի կը ծնանին, սակայն ջորիներս չկրնալով արտադրել միշտ պէտք է էջու մը և զամբիկի մը դիմել ջորի ունենալու համար : Իսկ ընդհանրական երբ մի և նոյն տեսակէ ելող երկու ցեղերու վերաբերեալ երկու անհատներ առնելու ըլլանք, ասոնք արտաքին ձեւովն որչափ ալ իրարմէ տարբեր ըլլան, իրենցմէ արտադրուած անհատը

ծննդական կ'ըլլայ, և երկու ցեղերուն մէջ տեղը միջնական անհատներու ծնունդ կըրնայ տալ:

Իբր օրինակ, տարրեր ցեղերէ եղող չուներ, ոչխարներ, եզներ առի. ինչ կերպ որ ալ ըլլայ շան մը մազը, գոյնը, ձեւը, հասակը, միշտ չուն կը մնայ. սոյնալէս ալ ինչ կերպ որ ալ ըլլան ձիու մը, եզան մը մեծութիւնը, գոյնը, ձեւը, միշտ ձի և եզ կը մնան: Այսպէս, երբ բարակ (թաղը) մը և զանգրամաղ չուն մը մերձաւորելու ըլլան առնցմէ, արտադրեալներն ալ արգասաւոր կ'ըլլան և խառն ու ծննդաբեր ցեղեր կրնան գոյացուցուիլ:

Սոյնալէս և երբ արտադրին դանազան տարբերութիւններ ներկայացնող, այսինքն սալիտակտերթ, սեւամորթ կամ՝ աղնձաղոյն մարդիկ խառն կերպով ամուսնանալու ըլլան, այս ամուսնութիւններն արդիւնաւոր կ'ըլլան: Հազարաւոր անդամներ մործով տեսնուած այս իրողութեանն առ հետեւութիւնը կը հանենք թէ մարդկային մէկ տեսակ միայն կայ, և թէ մարդոց մէջ եղած տարբերութիւններն ցեղերու տարբերութիւններ են միայն:

Դարձեալ կրունք որ այս եզրակացութեան հապանք երբէք գիտութեան սահմանէն դուրս չենելով: Այս յայտարարութիւնն կրկնելու

պէտք ալ ունիմ, վասն զի ասկէ ետեւ քսե-
լիքներու համար ալ գիտնալու էք որ ամե-
նեւին գիտութեան սահմանէն դուրս չպիտի
ելնեմ, և այս սահմանն է միայն որուն կրնայ
մերձենալ գիտութեանց հետեւող անձ մը հե-
ղինակութեամբ :

«Մարդկային տեսակին միութիւնը» ա-
պացուցուելէ ետեւ, դիմացնիս բազում խն-
դիրներ կ'եննէն :

Առաջինն է մարդկային տեսակին հնու-
թեան խնդիրը : Ամէն ժամանակ մարդ կա՞ր
երկրիս վրայ : Անտանոց տեսակներուն հետ
մէ՞կ ժամանակի մէջ երեւցաւ մարդս : Շատ
հիշն է նա արդեօք երկրագունդիս վրայ : Ա-
սոնք են այն առաջին խնդիրները որոնք մըտ-
քերնիս կուգան :

Ամէն ժամանակ մարդ կա՞ր երկրիս վրայ :
Ձեր մէջէն շատերը, անտարակոյս գիտեն
արդէն ասոր պատասխանը : Երկրաբանու-
թեան և հնարանութեան (paléontologie) դա-
սաւոր ընկերակիցներս այս խնդիրներուն
վրայ, հաւանականաբար, ձեզի խօսած են
արդէն : Բաւական պիտի համարիմ յիշեցնել
ձեզ այս խնդիրներուն վերաբերող ընդհա-
նուր իրողութիւնները :

Չերմութեան՝ զանազան մարմիններու
վրայ ունեցած ազդեցութիւնը ամենքդ ալ
գիտէք. զօր օրինակ ամեքդ ալ գիտէք որ

մինչեւ այս ինչ աստիճան տաքցած ջուրը
 չողի կը դառնայ : թէ երբ նա իւր ջերմու-
 թիւնը մինչեւ այս ինչ աստիճան կորսն-
 ցնելու ըլլայ հեղուկ կը դառնայ : թէ երբ ա-
 ճելի եւս պակսելու ըլլայ անոր ջերմութիւնը
 հաստատուն մարմին մը այսինքն սառ կը ձե-
 ւանայ : սառն ալ այն աստիճան հաստա-
 տուն կրնայ ըլլալ որ Բէթրապուրկի մէջ կարելի
 եղաւ անով պալատներ շինել : թնթանօթ-
 ներ շինել և արձակել : Գիտնալու էք որ ջեր-
 մութեան բաւական քանակութիւն մը կրնայ
 ամեն մարմին չողի դարձնել : և բաւական
 պաղութիւն մալ կրնայ կարծրացնել զանոնք :
 Սրբ : աստղաբաշխական իրողութիւն-
 ներով ասպացուցուածի պէս է որ երկիրս
 ասեն մը իւր բոլոր պարունակած բաներովը
 և բոլոր այն նիւթերովը որոնցմէ նա (երկիրս)
 կը բաղկանայ, տարածութեան մէջ ծաւալեալ
 ընդարձակ չողի մ'էր : Սկզբնական ցրտու-
 թեամբ մը այս չողին հեղուկ դարձաւ : և եր-
 կար ժամանակներ որոնց չափը չենք կրնար
 հասկնալ մեր երկրագունտը հրահալ ժայռե-
 րու և նիւթերու մեծատարած կոյտ մ'էր :
 Հարկ չկայ պնդելու որ այն ժամանակ
 երկրագունտի սփռայ ամենեւին կենդանի էակ
 հետեւաբար մարդ չկար :
 Յուրտը հետզհետէ կաւելնար : երկրա-
 գունտիս մակերեւոյթին վրայ թաղանթ (զար)

մը դոյացաւ և այս թաղանթը հետզհետէ
 թանձրացաւ, և այս է նախնական դեռին
 քսուածը: Այս նախնական դեռին վրայ
 երկար ժամանակներ ջուրն անդամ հեղուկ
 վիճակի մէջ չէր կրնար ըլլալ, և հետեւա-
 բար երկրագունդի վրայ դեռ կենդանի էակ
 չկար, վասն զի ամեն էակ ջուրի կարօտ է,
 և ասկէջ ալ կը հետեւի որ մարդ ալ չկար:
 Բայց ցրտութիւնը կը շարունակէր. մշտ-
 նորորտին մէջի շոգին ջուր դառնալով երկ-
 րագունդը չըջապատուէր կենդանի վրայ դա-
 հալիւթեցաւ հեղեղաբար, անդադաւախեցի
 ու ժգնութեամբ քիմիական բնագիտագործու-
 թիւններ (réaction) երեւան տկան: Այս ա-
 տենէն սկսան ճեւանալ տեղափոխանալ գե-
 տիններ ընտանդ, և երկրագունդը երկրոր-
 դայան ընտանդ ժամանակին մէջ մտաւ:
 Այնպէս համարձակիլ ըսելու որ այն վայր-
 կեանքն է, յորում ջուրը երկրագունդի մա-
 կերեւոյթին վրայ հեղուկ վիճակի մէջ մնաց,
 կեանքն ալ սկսաւ յերեւան դալ: Հանքն-
 յին խիտ տաք ջուրերու մէջ անդամ ման-
 րագիտական այնպիսի բոյներ կը գտնուին
 որոնք դործարանաւոր և կենդանի են: Սա-
 կայն բնաւ կենդանի մը տակաւին չէր կար-
 նար ապրիլ այնպիսի ջերմութեան մէջ մէջ
 որ կրնայ ալիւթալիլ (քիմիական նիւթ մըն
 է որ ձուի ճերմակին ընտելիւնը ունի թանձ-

բացնել : Անկէ ետեւ ցուրտը անդադար ա-
ւելնալով , և ծովն ալ երկրագունտիս ամե-
նամեծ մասը չրջագրատելով , աւելի կերպա-
ւորեալ բուսականներ երեւեցան : Անկէ ե-
տեւ խաղչն գրեթէ ամենքնալ ջրասուն կեն-
դանիներ երեւան , եկան որոնց մէջ կը յիշեմ
ձեզ այն վիթխարի զեռունները որոնց սլա-
կերը երբեմն կը տեսնէք Փարիզի պատերուն
վրայ իբր ծանուցում հրատարակութեանց
ամանց : Այստե ամենայնիւ ողջ ծնող ու ծիծ-
ուտող կենդանիներն , և մարդս , ապիպին
չէին կրնար ապրիլ մեր երկրագունտին վրայ :
Զուրտը կը շարունակէր , և բնութեան
տակնուվայութեանց հետեւանօքն անգամ
ցամաք երկիրներ կը ձեւանային : Եղաւ մի-
ջոյ մը յորում երկրագունտիս վրայ այսօր-
գտնուող կենդանեաց և թռչնոց տեսակնե-
րուն նման տեսակներ իրօք երեւեցան : Այն
վայրկենին սկսաւ երբորդական ժամանակը :
Այն ատեն շատ հաւանական է որ մարդիկ ալ
կային : Քիչ մը ետքը սա հարցումը պիտի
ընենք թէ այս երրորդական ժամանակին
գոնէ վերջերը մարդիկ չկային արդեօք :
Երկրագունտիս կեդրէին խախտումքը
լեռներ կը բարձրանային , ձորեր կը բացուե-
ին ծովեր կը ցածնային , ցամաք երկիրներ
կը ձեւանային , և երրորդական ժամանակին
գէտ 'ի վերջերը երկրագունտիս կերպարանա-

քրայսօրուանին շատ կը նմանէր : Այն ատեն սկսաւ չորրորդական ժամանակը : Այս չորրորդական ժամանակը չափազանցապէս նշանաւոր երեւոյթ մը կը ներկայացնէ մեզ : Առանց խօսելու տեղի ունեցած մանր փոփոխականութեանց մանրամասն պարագայից մըս, մինչեւ ցարդ կերեւայ թէ երկիրս զրէթէ կանոնաւոր կերպով կը պալեր, սկսելով այն ժամանակներէն որոնց մէջ նա (երկրագունդս) շոգինեցաւ կոյտ մ'էր, մինչեւ երրորդական ժամանակները :

Չորրորդական ժամանակին մէջ եղաւ միջոց մը յորում թերեւս յսնկարծական բայց խիստ նշանաւոր ցրտութիւն մը երեւան եկաւ և յետոյ աներեւութացաւ :

Այս միջոցին, գունալիս գոնէ մէկ մասը և մասնաւորապէս Եւրոպան այսօրուին աւելի պաղ էր, ասոր այսպէս ըլլալուն ապացոյցն են Ալպեան լեռանց սառնակոյտերն : Այս սառնակոյտերը, փոխանակ այսօրուան գտնուած տեղերնին մնալու, Զուիցերլանդի ձորերուն մեծ մասը կը լեցնէին, մինչեւ Ռոնի ձորին մէջ կիջնային, և այս ձորերուն մէկ ծայրէն միւս ծայրը ժայռերու ահագին հատորներ սառերէն կը քլուէին մինչեւ դաշտերը և հոն կը մնային : Ասոնք են այսօրուան թափառիկ ժայռեր կոչուածները :

Չորրորդական ժամանակին մէջ այսօրուան

գտնուածներէն շատ տարբեր կենդանիներ
կային Գաղղիոյ մէջ, որոնց մէջէն կը յիշեմ
ձեզ այրերու մէջ բնակող այն մեծ արջը որ
իւր հասակին խոշորութեամբը և դուրս ե-
լած ճակատովը նշանաւոր էր. սոյն պէս և
կը յիշեմ ձեզ բորենի մը, հարկաւ գիտէք որ
մեր երկրին մէջ բորենի չկայ հիմա, այս
կենդանին աւելի տաք երկիրներու մէջ կը
գտնուի. ասոնց վրայ կ'աւելցնեմ ունդեղ-
ջիւր մ' ալ: Մասնաւորապէս պիտի խօ-
սիմ փիղի մը վրայ որուն ահաւասիկ պատ-
կերը և որ կը կոչվի մամութ (mamouth):
Ինչպէս որ կը տեսնէք, այս փիղը այժմու
փիղերէն դիւրաւ կ'որոշվի նախ իւր հասա-
կովը, վասն զի անոնցմէ աւելի մեծ էր,
յետոյ ակռաներուն աւելի ծռութեամբը,
վերջապէս և մանաւանդ փոխանակ աժմու
փիղերուն պէս մերկ մորթ մը ունենալու խիտ
և երկայնամազ բուրդով մը ծածկուած էր
նա: Ստոր ճիշտ այսպէս ըլլալը աղէկ գիտենք,
վասն զի այս փիղը՝ իւր մորթը և մազերը
ամբողջապէս պահած գտնուեցաւ: Ս, յլ և այլ
անգամներ Սիպերիայի սառեւցեալ կողմերը
այս կենդանեաց դիակները գտնուեցան:
Ս, յս երկրին (Սիպերիա) մէջ այնչափ շատ
կայ այս, ինչպէս ռաւիօրէն կ'ըսեն, անդ-
րաջրհեղեղեան փիղերուն ակռաներէն որ
գետնին տակէն հանուած փղոսկրի ստու-

տուրը եկամուտի մեծ ճիւղ մ'է և որուն մեծ
նախաճառութիւնը Տէրութիւնը իրեն պատ-
հած է :

Խիստ մասնաւոր կերպով մը ձեր ուշադ-
րութիւնը այս փիլիսոփայից կը հրաւիրեմ,
և հիմա սիրտի տեսնենք թէ ինչու համար :

Չորրորդական ժամանակը նախընթաց
ժամանակներուն պէս վերջացաւ, և այն ատեն
սկսաւ ներկայ ժամանակի, որուն սկիզբէն 'ի-
վեր ցամաք երկիրները, բոյսերը, կենդանի
ները այլ եւս մեծ փոփոխութիւններ չկրեցին :

Ներկայ ժամանակիս սկիզբէն մարդու
գոյութիւնը երբէք տարակուսի տակ չձր-
ուեցաւ, և անոր երեւումը մինչեւ անդամ-
այս ժամանակիս մէկ յատկութիւնը համար-
ուեցաւ : Բայց այս ժամանակին առաջ ալ
մարդ կա՞ր արդեօք, կամ, ուսմիօրէն խօ-
սելով, անդրաջրհեղեղեան մարդ կա՞ր: Ու-
րիշ բառերով և գիտնական լեզուն դարձա-
ծելով հարցնենք թէ մարդս ժամանակակից
էր արդեօք այն կենդանեաց տեսակներուն
որոնց մէջ կ'երեւի մասնութը (փիլղվիթ խարի):
Այն կենդանեաց սէս կարելի՞ է արդեօք
գտնալ փոքագիւտ մարդ (գեռնին տակէն
հանուած մարդու ոսկորներ) :

Այս է ահա այն խնդիրը որ զանազան
անդամներ առաջարկուեցաւ, և որ երկար
ժամանակներ բացառական կերպով լուծուե-

ցաւ : Մինչեւ այս վերջին ատեններս բնական պատմութեան , երկրաբանութեան , հնարանութեան մէջ խիստ նշանաւոր անձինք այս կետին վրայ համաձայն էին , և բաւական կը համարեմ յիշեցնել ձեզ որ մասնաւորապէս Քլեվիէ բնագետը երբէք չ'ընդունեց փորագիւտ մարդուն գոյութիւնը :

Այսօր բազմադիմի և ճիշտ իրողութիւններով այս խնդիրը բոլորովին հակառակ եղանակաւ մը լուծելու ատաղնորդ ունեցանք : Պարտաւորեալ ենք ընդունելու թէ՛ իրօք կայ փորագիւտ մարտ , թէ մարդս ժամանակակից եղած է քիչ մը առաջ յիշած կենդանիներու և մասնաւորապէս մամուլին :

Ստուգիլ առիկա արդի ժամանակացի ամենէն գնդեցիկ գիւտերէն մէկն է : Այս գիւտը պատրաստուեցաւ խել մը իրողութեանց հետաւորութենաւր յԱնդլիա , ի Գերմանիա , ի Գաղլիա : Սակայն համազօղական և վճռողական տպացոյցները գտնելու պատիւը երկու Գաղլիացիներու կը վերաբերին անձբխտելի կերպով , որոնք են Պ. Պուշէ տը Բէռթ և Պ. Էտուառ Լատթէ :

Պ. Պուշէ տը Բէռթ , Մարվիլլ քաղաքին նշանաւոր հնագէտը , իւր ծննդեան քաղաքին բոլորովին եղող Մանչըուրի և Մուլէն-Քինսօնի մէջ զանազան տնդերու պեղմանց հսկելով միեւնոյն ձեւով տաշուած քարեր

գտաւ : Մէկէն յայտնի եղաւ իրեն որ ասիկա դիպուածի գործ չ'էր , այլ մարդկային ճարտարութիւնը այս քարերուն այս ձեւը տուած էր :

Արդ սա բանուած գայլախաղները (չաքմաք թաշը) այսինքն սա քարէ տասարները զոր կը աւանդէ , այնպիսի տեղերէ գտաւ նա ուր կային նա եւս փիղի ոսկորներ : Պ. Պուշէ ասկէ հետեւցող թէ այս քարերուն այս ձեւերը տուող մարդիկը ժամանակակից էին այն վիթխարի կենդանեաց որոնք չկան հիմայ :

Պ. Պուշէ տը Բէռթի հանած այս հետեւութիւնը 'ի սկզբան սաստիկ վիճարանութեան տակ ինկաւ : Մասնաւորապէս , երկրաբանութեան վերաբերեալ բաներու մէջ ամենաուղիղ և ամենաբարձր հեղինակութիւն ունեցող անձանց մէջէն ոմանք կարծեցին թէ տաշուած գայլախաղներուն և փիղերու ոսկորներուն մի և նոյն գետնակարգին (couche) մէջ 'ի միասին գտնուելուն պատճառը նոյն գետնակարգին խախտած ըլլալն է : Ասոնք կրօնն թէ առաջին գետնակարգ մը ձեւացած է . այսինքն այն գետնակարգը որ կը պարունակէր փիղի ոսկորները , թէ այս գետնակարգին վրայ ներկայ հինգերորդ ժամանակիս մէջ ապրեցան մարդիկ և իրենց իբր հետք ձգեցին այս տաշուած գայլախաղները :

Թէ յետոյ մեծ միրիկ մը ելաւ և այն տա-
պարները և ոսկորները քչելով իրար խառ-
նեց : Ահա այս պատճառաւ է որ , կրտսն ,
այսօր զանոնք քովէ քով կը գտնենք , և մի
և նոյն գետնակարգին պարունակածները եր-
կու բոլորովին տարրեր ժամանակներու (épo-
que) մնացորդներն են :

Յիրաւի եթէ Մանջըուսի և Մուլէն-Ղին-
եօնի այն գետնակարգին մէջ այսօր մարդ-
թաղուի և եթէ յետոյ միրիկ մ' ալ գալով
այս տապարները և փղի ոսկորները այն մար-
դոց ոսկորներուն հետ խառնելու ըլլայ , մեր
թոռները զանոնք պմենքը 'ի միասին պիտի
գտնեն , սակայն այսօրուան մարդիկը ձեզի
ցոյց տուած տապարներու ժամանակակից
չեն :

Այս առարկութիւնը խիստ զօրաւոր է ,
մանաւանդ որ զայն հանդէսները ինչպէս որ
քիչ մը առաջ ալ ըսի , երկրաբանութեան մէջ
ամենաբարձր հեղինակութիւն ունեցող մար-
դիկ են : Ահա այս պատճառաւ է որ այն-
չափ մեծ կարեւորութիւն կուտամ այն իրո-
ղութեանց զորս կը պարտաւորինք Պ. Լաու-
թէի , իրողութիւնք որոնք նախընթաց նկա-
տումներէն բոլորովին տարբեր բաներ են :

Պ. Լաութէ Գաղղիոյ հարաւային կողմը ,
Օրինեաքի մէջ այն հին ժամանակներէն մնա-
ցած գերեզման մը գննեց . այս գերեզմանս

բլուրի մը մէկ կողման վրայ փորուած քարայր մ'է, այնպիսի բարձրութեամբ որ Ասլըվլիյի չղակաները հետքերնին գտնուող հեղեղներն անդամ չեն կրցած մինչեւ հոն հասնիլ : Այս գերեզմանական քարայրը, գրանուած միջոցին, անկէ բաւական հեռուն գտնուող ժայռերէ առնուած քարէ կափարիչով մը գոցուած էր. ներսի կողմը 17 անձանց, այսինքն մարդու, կնկան, տղայոց ու կորներ գտնուեցան. կափարիչին առջեւ ալ կրակարանի մը մնացորդները նշմարուեցան : Ասոնք ալ թաղման ճաշերու հետքերն էին զոր մեր երկրին պառլին բնակիչները սովորութիւն ունէին ընելու, ինչպէս որ հիմայ ալ այս սովորութիւնս Ներոպայի ժողովրդոց ոմանց մէջ երբեմն կը գտնենք : Այս կրակարանին մոխիրներուն մէջ գտնուեցան կրակի նշան կրող ոսկերոտիք, և վայրի կենդանեաց աղբեր : Արակէն կարմրած և մարդու ձեռքի նշան կրող այս ոսկորները արջի և ռնդեղջիւրի ոսկորներ էին. աղբերն ալ այս կենդանեաց ժամանակակից եղող սեսակ մը բոքենիի աղբ էին :

Հոս ահա կերելի մարդս որ կուտէ այս կենդանիները, այսինքն իրեն կերակուր կըլլան այն կենդանիները որոնց իրեն հետ ժամանակակիցութիւնը ժխտուած էր :

Պ. Լաութէ իւր գեղեցիկ հետազոտու-

Թիւնները պատկեց Քաղզիոյ կեդրոնը քա-
րայրի մը մէջ փղոսկրի կտոր մը գտնելով ու-
րուն վրայ գծուած էր այն մամուլը որոյ
պատկերը ձեր աչքին առջեւը դրած եմ :
Յայտնի է որ այն փղոսկրին վրայի պատկերը
գծողը նոյն փղին հետ ժամանակակից ե-
ղած է :

Պ. Լաւթէյի գիւտերը տեսնելէն ետեւ
պէտք է որ փորագիւտ մարգուն գոյութիւնը
ընդունինք : այսինքն մեր տեսալին գոյակ-
ցութիւնը՝ այսօր կորսուած այն տեսակ կեն-
դանեաց հետ որոնց վրայ քիչ մը յառաջ
խօսեցայ :

Ս. յն առեւելէն ի վեր գտնուեցան ոչ միայն
այն նախնական ճարտարութեանց հետքերը
այլ նաեւ ծնօտներու բեկորներ , յետոյ ամ-
բողջ դանիեր որոնցմով կարելի եղաւ մեր
նախահարց յատկութիւնները իմանալ : Սա
նշանակութեան արժանի բան է որ սա ձեզի
ցուցած քարէ զէնքերովն Քաղզիոյ մէջ
փիղերու և առեղիւյններու հետ կռուող
մարդիկը այսօր ալ Եւրոպայի մէջ մի և նոյն
յատկութիւնները ներկայացնող անբունքներ
ունին :

Ըսել է որ չորրորդական ժամանակին մէջ
մարդ կար : Կարելի է արդեօք աւելի յա-
ռաջ երթալ և երրորդական ժամանակին մէջ
այլ մարդուն գոյութիւնը ընդունիլ : Արդ-

եօք ժամանակակից եղած է նա, ոչ միայն
ոնցեղջեր և մամուլին որոնց վրայ քիչ մը
առաջ կը խօսէի ձեզի, այլ նաեւս ստոնջմէ
ալ առաջ գտնուող կենդանեաց :

Այս խնդիրը յուզուելու չափ հասուն-
ցած չ'է տակաւին: Մէկ քանի իրողութիւն-
ներ այնպէս կը յուցեն թէ մարդուս գո-
յութիւնը կրնայ մինչեւ այդ հին ժամանակ-
ները հասնիլ. բայց այսպիսի խնդրոց մը մէջ
սէտք չէ համոզուելու փութալ, որպէս զի
չլլայ թէ դեռ տարակուսելի կարծիք մը ըն-
դունած ըլլանք. հետեւաբար այս մասին վի-
ճարանութիւնը բաց սլիտի համարինք :

Երկրագունտիս վրայ մարդուս գոյու-
թիւնը մինչեւ ասկէց քիչ տունն առաջ կար-
ծուածէն շատ կանուխ ըլլալը ապացուցուե-
լէն յետոյ, բնականապէս սա հարցումը ը-
նել կը հետեւի թէ կարելի՞ է արդեօք մար-
դուս այս հնութեան ժամանակը թուով ցու-
ցընել: Կրնանք առնչական գարադլուխներ
որոշել, բայց այս դարադլուխներուն իւրա-
քանչիւրին քանի տարիէ բաղկացեալ ըլլալուն
վրայ վճռողական բան մը չենք կրնար ըսել:
Բայց և այնպէս այս փորձն ալ ընող եղաւ:
Եիշակաւի գետնակարգի (couche de tourbe)
մը ձեւացման համար սէտք եղած ժամա-
նակը հաշուելով, քարի դար, սղնձի դար,
և երկաթի դար ըսուած ժամանակաց ոմանց

տեւոդութեան չափը հասկնալու ջանացող-
ներ եղան :

Բայց այս փորձին ալ արդիւնքները իրար
ջրոնող բաներ ըլլալով , այս միջոցին խիստ
անստոյգ ըլլալը ճանչնալ հարկ եղաւ :

Յետոյ Ալլոեան լեւանց հեղեղներէն քրչ-
ուած բեկորներու կոյտերու ղխմուեցաւ ,
մասնաւորապէս այն կոյտին որ Թիննիէու-
եան բուրդն անուամբ ծանօթ է : Նրկաթուղի
մը եկաւ կտրեց այն նիւթերը որոնք հա-
ւանականաբար ներկայ ժամանակիս (հին-
գերրորդ ժամանակ) սկիզբէն իսկը կը դիզ-
ուէին , որոնց մէջ գտնուեցան այնպիսի բե-
կորներ որոնցմէ ոմանք մինչեւ Ապլօ-Հոով-
մակարան ժամանակը կը հասնին , այլք մին-
չեւ Հոովմայեցւոց ժամանակը , կան որ մին-
չեւ երկաթի դարը , ոմանք ալ մինչեւ պը-
ղնձի , և քարի դարը կը հասնին :

Այս ժամանակաց (periode) ոմանց տե-
ւոդութեան չափը ծանօթ ըլլալով , կար-
ծուեցաւ թէ , պարզ համեմատութեամբ մը ,
գեոմակարդաց թանձրութեանը նայելով
կարելի էր ելնել մինչեւ բուրդին սկզբնա-
կան կազմութեան ժամանակը : Բայց դարձ-
եալ կ'ըսեմ թէ , այս փորձին ալ արդիւնք-
ներն այնքան անստոյգ եղան որ չենք կր-
նար վստահութեան աջփանի համարիլ զա-
նոնք :

Ուրեմն չենք կրնար այս մասին ճիշտ թիւ մը տալ : Միւսիայն այս հետազոտութեանց և այսօր ըստ բաւականին ապացուցուած հնադիրտական իրողութեանց բովանդակութենէն կը հետեւի որ մարդու և երկրագուն- ակա վրայ դալուստը մինչեւ ասկէ քիչ ա- տեն առաջ կարծուածէն շատ աւելի կա- նուխ պէտք է համարել : Հիմայ այս վերջին փորձերէն մէկը միայն յիշեմ ձեզ :

Հարկաւ Արուեստահանդէս գացած և հոն Եգիպտական տաճարին մէջ մտած էք : Սրահին մէջ : Ներս մտնելու դռան դիմացը Կէփրէն թաղաւորին արձանը տեսած էք : Այս արձանը Քրիստոսի թուականէն չուրջ 4000 տարի առաջ կար : Ըսել է որ ասկէ 6000 տարիի չափ առաջ շինուած է նա : Գիտնալու էք որ այն արձանին վրայ շատ դժուար աշխատութիւն կայ վասն զի քարը շատ կարծր է . բայց և այնպէս դարձր բա-ւական ճարտարութեամբ դուխ ելած է : Հե- տեւարար 6000 տարի առաջ Եգիպտոսի մէջ քաղաքակրթութիւնը շատ յառաջ գացած է եղեր : Թէպէտ ասոր այսպէս ըլլալուն ուրիշ ապացոյցներ ալ ունինք : Ուստի Եգիպտա- կան մարդուն ծագումը պէտք է այս վեց հա- զար տարիներէն ալ աւելի առաջ համարիլ : Բայց հիմայ պիտի տեսնենք որ Եգիպտոս ող չ'էր այն երկիրը ուր առաջին անգամ մարդու

բնակած է . հարկ եղած է որ մարդս իւր
ծաղոււմ առած տեղէն հոն գայ . հետեւաբար
երկրադուռնոյս վրայ անոր երեւումը առա-
ւել քան զառաւելն կը հիննայ :

Արդ , աղէկ գիտենք այսօր որ չորրոր-
դական ժամանակին մէջ մարդ կար . կրնայ
կարծուիլ որ երրորդական ժամանակին մէջ
ալ կար նա : Զմեզ այս եզրակացութեանց
առաջնորդող իրողութիւնները մեր երկրին
(Գաղղիա) մէջ ճանչցուեցան :

Մարդուս առաջին անգամ երեւցած տեղը
արդեօք Գաղղիոյ մէջ Ալլը լիլլի կամ Օսինեա-
քի շրջականէ՞րն են : — Ամենուրէք կը տես-
նենք զայն այսօր : Միանգամայն ամե՞ն տեղ
ծաղոււմ առաւ նա , կամ թէ իւր ծաղ-
ման ժամանակ երկրադուռնոյս մէկ մասնա-
ւոր կէտին վրայ բնակեցաւ և յետոյ այն
կէտե՞ն ամեն կողմ տարածուեցաւ : Եթէ
այսպէս է , ո՞րն է արդեօք երկրիս այն ա-
ռանձնաշնորհեալ կէտը որ ծնունդ տուաւ
մարդուս : Ասոնք են ա՛յա մարդուս հնու-
թեան խնդիրներէն ետեւ եկող խնդիրները :

Այս խնդիրներուն վրայ շատ վիճարա-
նութիւններ եղած են . պնդողներ եղան ,
և տակաւին պնդողներ կան թէ մարդս ծը-
նունդ առած է ամենուրէք ուր որ կը գլու-
նուի նա : Գործարանաւոր և կենդանի էա-
կաց վրայ իշխող օրինաց լուրջ ուսումը և

խորին հմտութիւնը բոլորովին տարբեր եղ-
րակացութեան մը կ'առաջնորդեն :

Այլ տեսնէք որ մինչեւ ցարդ մեզի ա-
ռաջնորդութիւն ընող դիտութեանց չենք
կրնար դիմել այս խնդրոյս մէջ : Անդամա-
զըննութենէն և բնախօսութենէն բան մը չենք
կրնար ուսանիլ ոչ մարդուս ծնունդ առած
տեղերուն վրայ , ոչ անոր առաջին անդամ
ցրուելուն կամ նախնական բնակութեան
տեղին վրայ : Առկէ մարդս մէկ կէտի վրայ
միայն երեւցած ըլլայ , կուզէ ամենուրէք
միանգամայն , ասորմէջ բնախօսութեան դէմ
բան չկայ : Ապա ուրեմն այս խնդիրներուն
հետազօտութեանը համար պէտք է բոլորովին
ուրիշ կարգէ գաղափարներու և իրողութեանց
հետամուտ ըլլալ , բայց առանց եղանակ
(methode) փոխելու : Այնք է միշտ ուրիշ դոր-
ծարանաւոր և կենդանի էակաց դիմել : Հոս
մեզի առաջնորդ պիտի ըլլայ բուսաբանական
և կենդանաբանական աշխարհագրութիւնը :

Տունկերը և կենդանիները դիպուածա-
կան կերպով բաշխուած չեն երկրիս վրայ :
Անոնց բաշխումը որոշ օրինաց ենթարկուած
է , և որովհետեւ կենդանի և դործարանա-
ւոր էակները առ հասարակ միեւնոյն օրի-
նաց ենթակայ են , պէտք է որ մարդս ալ
կենդանեաց և տնկոց պէս աշխարհագրու-
թեան օրինաց հետեւի :

Արդ, բուսարանական կամ կենդանաբանական աշխարհագրութեան օրէնքներէն կիսմանանք թէ՛ զանազան տեղեր իրենց յատուկ կենդանեաց և բուսականաց տեսակներն ունին, թէ՛ բոլոր երկրագունեան՝ իրենց յատուկ անասուններն և բոյսերն ունեցող այս ինչ թուով գաւառներու բաժնուած է: Այս տեսակ գաւառները «կեդրոն ստեղծման» կոչուած են:

Բնականաբար ասկէ կը հետեւէր մտածել թէ՛ իւրաքանչիւր ստեղծման կեդրոնին իրեն յատուկ բուսականները և իրեն մասնաւոր կենդանիները ունենալուն պէս արդեօք իրեն մասնաւոր մարդն ալ չընէ՞ր: Բնադէտք ոմանք աւելի երեւութական քան թէ իրական մէկ քանի համադիպումներէ մոլորուելով այս հարցման ստորասական կերպով պատասխանեցին: Բայց այս խնդիրը մօտէն քննողը պիտի տեսնէ որ այդ անձինքը կը սխալին. վասն զի այսպիսի տեսութեամբ մարդս բոլոր գործարանաւոր և կենդանի էակաց մէջ միակ բացառութիւն մը կ'ըլլար: Աստի, ինչպէս որ դուք ալ գիտէք, ասոր այսպէս ըլլալը չենք ընդունիր: Մարդս պէտք է որ հնազանդի աշխարհագրական օրինաց ալ, ինչպէս որ բնախօսութեան օրինաց կը հնազանդի:

Ձեզի ըսածս կատարելապէս անպարտաւոր-

նելու համար պէտք եղած բոլոր մանրամասնութեանց մէջ չեմ կրնար մտնել : Բաւական պիտի համարեմ երկու իրողութիւններ որոնք կը յուսամ թէ զձեզ պիտի համոզեն :

Ահաւասիկ առաջինը. չկայ անանկ բույսի տեսակ մը : չկայ անանկ կենդանեաց տեսակ մը որոնք միանգամայն բոլոր երկրագունտիս վրայ գտնուին :

Ամենէն աւելի տարածուած տեսակներն անգամ երկրագունտիս մէկ փոքր մասին մէջ միայն կերելին և հարկ եղած է որ մարդըս իւր հետը տանի ոչ թէ միայն ինչ ինչ բուսականներ այլ նաեւս ինչ ինչ կենդանիներ որպէս զի այս օրուան պէս տարածուած ըլլան անոնք : Այս խմաստուն և կամաւոր միջամտութեան հակառակ, աղէկ դիտէք որ երկրագունտիս վրայ կան այնպիսի մարդաբնակ կողմեր ուր չեն կրնար ապրիլ ոչ բուսականները որոնք ամենուրեք կ'ընկերանան մեզ ոչ ալ կենդանեաց մէջէն մէկ քանիները զորս մեզի հետ շատ կը տեղափոխենք : Մարդս ընդհակառակն բառին բուն նշանակութեամբը աշխարհաքաղաքացի է, այսինքն ամենուրեք կը գտնուի նա, թէ բեւեռային սառոյցներուն թէ հասարակածին տակ :

Եթէ մարդս ծնունդ առած ըլլար տե-

նուրէք ուր որ կը գտնուի նա , ասկէ ախ-
տի հետեւէր որ նա թէ բուսական թէ ա-
նասնային բոլոր գործարանաւոր և կենդա-
նի էակաց մէջ մէկ հատիկ բացառութիւն
մը պիտի կազմէր :

Միայն այս պատճառարանութեամբ կը
պարտաւորինք ընդունիլ դէթ սա թէ մար-
դըս գաղթականութեան ճամբով երկրագուն-
տիս գոնէ մէկ մասը բազմամարդ ըրաւ :

Միշտ այն օրինաց զօրութեամբ զորս հի-
մայ յիշեցի ձեզ կրնանք աւելի հեռուն եր-
թալ և ըսել թէ մարդս միակ և անձուկ կէ-
տի մը վրայ ծնունդ առած է :

Յիրաւի , երբ կենդանիները գննելու ըլ-
լանք , կը տեսնենք որ տեսակի մը (կենդան-
եաց) բնակութեան տեղը այնչափ աւելի
փոքր է որչափ որ այն տեսակը աւելի կա-
տարեւադործեալ և կենդանարանական շար-
քին մէջ աւելի բարձր տեղ մը բռնած է :

Ասիկա ոչ միայն տեսակաց համար ստոյգ-
է այլ նոյն ինքն տիպարներուն համար ալ :

Քստի կենդանեաց մէջ մարդկային ձե-
ւին ամենէն աւելի մօտեցողը , ինչպէս որ
դիտէք , կապիկն է : Ապակիները երկրիս
վրայ ամենէն շատ տարածուած կենդան-
եաց կարգէն են . ոչ : Ապակիները երկրիս
ոչ ամենէն աւելի ցուրտ մասերուն մէջ կը
գտնուին , ոչ ալ բարեխառն կաղմերուն ա-

մենամեծ մասին մէջ, այլ երկրագունդիս
ամենէն տաք կողմերը միայն կը գտնուին :
Ասիէ զատ Ովկիանիայի մէկ մեծ մասին մէջ
կապիկ մը չկայ :

Արդ, եթէ դիտելու ըլլանք կապիկներ
ըստ ոչ միայն տիպարը և ամբողջ խումբը
այլ անոնց մէջէն ամենէն աւելի մեզի նմա-
նող տեսակները միայն, պիտի տեսնենք որ
ասոնց բնակութեան տեղին խիստ շատ ան-
ձուկ է : Ամերիկայի մէջ չկայ կապիկի տե-
սակ մը որ Ափրիկէի կամ Ասիոյ մէջ ալ գտն-
ուի անկէ : Ամենէն աւելի կատարելագործ-
եալ կապիկներուն, այսինքն անոնց, որոնք
մարդուս հետ ունեցած իրենց կոչոյ նմա-
նութեանցը պատճառաւ մարդակերպ կը կոչ-
ուին, բնակութեան տեղը առաւել եւս սահ-
մանաւոր և չափազանց անձուկ է : Այսպէս
ալ Օւանկ-ութանը, որ մեզի նախահայր
ընել ուղղեցաւ, միայն Պօռնէօ կղզին, կամ
առ առաւելն թերեւս Սուամատրա կղզին կը
գտնուի . Կուրին ալ որ իւր մարմնոյն ընդ-
հանուր յարմարութիւններովը մարդուս շատ
ճօանցող կապիկներուն տեսակներէն մէկն
է, Ափրիկէի արեւմտեան կողմերը չափաւոր
մասի մը մէջ կը բնակի :

Արդ մարդս ամենուրեք է, և սակայն,
իւր մարմնոյն նրատամբ ալ, կապիկներէն
շատ գեր ի վեր է : Մարդս է միայն որ ի-

բախանապէս ձեռք ունի, այն սքանչելի դործիքները զորս շատ աղէկ դիտէք գործածելը նա է միայն որ ունի ուղեղ մը որուն կառուարելութիւնը մեր դանկին մեծութենէն կիւմացուի : Առանց խօսելու մարդուս ուրիշ յատկութեանցը վրայ, նա յայտնապէս գերի վեր է բոլոր կապիկի տեսակներէն իւր ձեռքերովը, և ուղեղովը :

Աստի մինչդեռ կապիկը որ նմանութեամբ մեզմէ շատ հեռու ըլլալովը հանգերձ մեզի ամենէն աւելի մօտեցող կենդանին է, բնակութեան բոլորովին անձուկ սահման մը ունի, միթէ մարդս, որ ամենէն աղին և գերազոյն էական է, միանգամայն ամենուրէ՛ք ծնունդ առած է : Յայտնի է, Պարոնայք, որ իրողութեանց այսպիսի մեկնութիւն մը տալ և ընդունիլը զմարդ բոլոր գործարանաւոր էական մէջ միակ բացառութիւն մը ընել է, հետեւութիւն մը զորս գարձեալ կըսեմ, չենք ընդունիր երբէք :

Հիմայ կը տեսնէք որ առաջնորդուեցանք ընդունելու ոչ միայն՝ մարդուս երկրագունտիս մէկ կէտին վրայ միայն ծնունդ առած ըլլալը, այլ նաեւս նոյն կէտին շատ անձուկ, շատ քիչ տարածութիւն ունեցած ըլլալը : Այն կէտը թէ Առիւններուն թէ Օսանկ-ութաններուն բնակութեանը համար մեր նկատած տեղէն, շատ հաւանական է որ, աւելի մեծ չէր :

Վարելի^Ծ է աւելի հեռուն երթալ և գտնել
ճրկրագունտիս այն մասնաւոր կէտը ուր
ծնունդ առած է այն մէնաշնորհ տեսակը որ
անկէ ելնելով բոլոր երկիրս գրաւած է այսօր
Անտարակոյս, այս հարցման նախնիք այս հարց-
մանց պէս չենք կրնար ստոյգ պատասխան
ալլ տալ. բայց ներելի է մեզ բաւական գո-
րաւոր հաւանականութիւններու վրայ հիմ-
նեալ պատասխան մը տալ: Ամեն բան անանկ
կը ցուցնէ որ այն կէտը՝ յորում մարդս ե-
րեւեցաւ, և ուրիշ յետոյ ճրկրագունտիս
վրայ տարածուեցաւ: Ասիոյ կեդրոնը տեղ
մըն էր:

Զմեզ այս հետեւութեան առաջնորդող
պատճառները շատ տեսակ են. բաւական կը
համարիմ հետեւեալ երկուքը միայն ցոյց տալ:

Ինչպէս որ կը տեսնէք, սա աշխարհացոյց
տախտակին վրայ Ասիոյ ճիշտ մէջ տեղը դրծ-
ուած լեռնակոյտին բոլորովքը կը գտնենք
մարդկային երեք հիմնական տիպարները,
այն է սեւամորթ մարդը, պղնձագոյն մարդը,
և սպիտակ մարդը: Սեւամորթներն բաւական
հեռացած են այսօր այն տեղէն: Սակայն ա-
ռանցմէ տակաւին կը գտնուին Մալաքքայի
թերակղզոյն, և Անտաման կղզիներուն մէջ:
Այս սեւամորթներուն հետքերը կը գտնենք
տակաւին Ասիոյ արեւելեան կողմը, Ծորմոզ
կղզոյն մէջ, Ճաբոնի հարաւային կողմը, և

Ֆիլիպեան կողեանց մէջ . Մէլանէզեան մասնաւորապէս ասոնցն է : Պղնձագոյններն Ասիոյ գրէթէ բոլոր Արեւելեան հարստային մասը և նաեւս կեդրոնը բռնած են : Եւ վերջապէս գիտեմք որ այսօր ամենուրեք տարածուած սպիտակ և մեծ ցեղը, որ արիական կը կոչուի, և որուն մենք ալ կը վերաբերինք, այս կեդրոնական լեռնակոյտէն ելած է : Մեր յիշած մարդկային առաւել կամ նուազ անխառն խումբերը բարմաթիւ միջնական ցեղերու միջոցաւ իրարու հետ կապուած են :

Այս լեռնակոյտին բոլորովնքը գտնուող մարդիկը միայն դէմքերովնին, և հիմնական ֆիզիքական տիպարներովնին չէ որ կը թուի թէ իրարու կը մօտենան, և իրարու մէջ կը ձուլուին, այլ նաեւս միեւնոյն լեռնակոյտին բոլորովնքը կը տեսնենք մարդկային լեզուի երեք հիմնական տիպարները, այսինքն մարդուս միտքը ներկայացնող ամենէն զարմանալի բանը :

Ետքը պիտի խօսինք այս խնդրոյս վրայ բայց այսօրուրնէ կրնամ ըսել ձեզ որ մարդուս լեզուն երեք հիմնական ձեւերու բաժնուած է, որոնք են միավանկ լեզուները որոնց մէջ իւրաքանչիւր բառ մէկ վանկէ կը բաղկանայ . կցողական լեզուները որոնց մէջ բառերը իրարու կը կցուին, և վերջապէս դիւրադէկ լեզուները որոնք ընդհանրապէս Եւ

բոսպայի մէջ մեր խօսած լեզուներուն կը նըս
մանին :

Արդ Ասիոյ կեդրոնական լեռնակոյտին
շուրջը , բոլոր Չինաստանի կայսրութեան մէջ
կը խօսուի ամենէն ընտիր միաւրանի լեզուն
հիւսիսի կողմը կայ ժողովուրդներու բովան
դակութիւն մը որոնք կցողական (agglutinatif)
ըստած լեզուները կը խօսին , և մինչեւ Եւ
բոսպա կը տարածուին : Հոն է դարձեալ ա
րիական ցեղին բնական բոլոր մասը ուր կը
խօսուին գիւրագէկ լեզուները :

Ահա այսպէս Ասիոյ կեդրոնական լեռնա
կոյտին բոլորտիքը մարդկային երեք հիմնա
կան ֆիզիքական տիպարներուն պէս կը տես
նուին նաեւ երեք լեզուական տիպարները :
Ար թուի թէ մարդս իւր ծնունդ տաւ տե
ղէն գրէ թէ ելնելուն պէս , ներկայացուց բո
լոր այն հիմնական փոխութիւնները զորս
կրնար կրել :

Կացնիմ ուրիշ խնդրոյ մը : Մարդս մի
ակ և անձուկ կէտէ մը ելնելով բոլոր երկ
րագունտիս վրայ տարածուեցաւ . հետեւա
բար դադթականութեամբ բազմամարդեց
նա երկիրս : Ասկիա գիտութեան ձեռքով
ճանչցուած նոր իրողութեանց բռնի հետե
ւութիւնն է :

Բայց զերկիրս մարդաշատ ընելու համար
հարկաւոր եղող մարդկային դադթականու

թիւնները իրօք կարելի՞ Բան են: Այս հարցման , ոչ , պատասխանողներ եղան , և դայտ բացասութիւնս ձեզի ցոյց տուած գաղափարներուս դէմ առարկութիւն մը ըրին :

Ես իմ մասիս կը խոստովանիմ որ այս առարկութիւնը միշտ զարմանալի թուեցաւ ինձ : Զէ՞ որ թէ ուրիշ ազգաց և թէ մասնաւորապէս մեր ազգին պատմութեանը մէջ չու և գաղթականութիւն կը գտնենք :

Որչափ դէպ 'ի յառաջ հին ժամանակները երթանք ժողովուրդները երկրիս վրայ մէկ կողմէն միւս կողմը շարժման մէջ կը տեսնենք: Ուստի պարզապէս մարդս իւր գտնուած տեղը բնակած է միշտ ըսելը բոլոր պատմութեանց դէմ հակասութեան մէջ մտնել է :

Բայց և այնպէս պնդողներ եղան թէ կան այնպիսի չուեր որոնք մարդկային կարողութիւններէն վեր են : Երկու օրինակ բաւական պիտի համարիմ ձեզի ցուցնելու համար որ չուերը (migration) միշտ կարելի եղած են , մինչեւ անգամ այն ատենն ալ երբ այնպիսի դժուարութեանց մէջ կատարուած են որ կարծես թէ զանոնք (չուերը) արգիլելու համար հանուած են այն դժուարութիւնները :

Զուերուն մէջ կան որ ցամաքի ճամբով կըլլան , կան որ ծովի ճամբով :

Ցամաքային չուերուն գալով , շատ յայտնի է որ եթէ մարդուս մաքառելիքը միայն ֆի-

գիքական բնութեան դէմ է, մանաւանդ եթէ կրցած է ժամանակն ալ աղէկ ընտրել, բան մը չկրնար կասեցնել զայն: Բայց կ'աւելցնեմ ըսել թէ բոլոր դժուարութիւնները միացած, ասոնց մէջ ըլլալով ոչ թէ միայն բնութեան խտութիւնները, այլ նաեւ մարդը կայնեցնելու կարող եղող միայն մարդուն հանած արդելքներն ալ, եթէ անոր դէմ ելնեն, դարձեալ կանցնի կերթայ նա:

Ըսածներուս օրինակ ըլլալու համար պատմութենէն քաղուած եղելութիւն մը պատմեմ ձեզ:

Ըստ Չինաց պատմութեան, 1616 թուականին ատենները Խալիւլաներու հրոս մը, չենք գիտեր ինչ պատճառաւ, Չինաստանի սահմանակից դաւառներէն ելնելով բոլոր Ասիոյ մէջ տեղէն անցաւ և Վոլկայի գետեզերաց վրայ բնակութիւն հաստատեց: Հոն Ռուսիոյ վեհապետութիւնը ընդունեց, և մէկ դարէն աւելի ժամանակ սոյն կայսրութեան մեծամեծ ծառայութիւններ քրաւ: Բայց եկաւ ժամանակ մը յորում Ռուսիոյ լուծը երթալով ծանր կուգար Խալիւլաներուն:

Այս լուծէն ազատելու համար որոշեցին զաղթել և իրենց նախնեաց հայրենիքը վերադառնալ: Այս հրոսը Վոլկա գետին երկու եզերաց վրայ բաժնուած էր, և նշանակեալ տեղ մը երկու մասերուն միացումը

կարելի ըլլալու համար որոշուած էր որ ձմեռուան սաստիկ ժամանակը ճամբայ ելնեն, որպէս զի սառոյցը այն աստիճան զօրաւոր ըլլայ որ գետին աջ կողմը գտնուողները կարենան ձախ կողմը անցնիլ: Որոշեալ օրը բոլոր ձախ եզերքի ժողովուրդը 'ի մի վայր հաւաքեցաւ: Բայց անծանօթ պատճառաւ մը աջ եզերքի ժողովուրդները չկրցան ժամադրութեան տեղը գտնուիլ: Բայց և այնպէս գաղթողաց թիւը այնչափ մեծ էր որ միայն կանանց և տղայոց թիւը երկու հարիւր յիսուն հազարէն աւելի էր: Ասոնց վերջապահը ութսուն հազար ընտիր ձիաւորներէ կը բաղկանար: Այլ տեսնէ՞ք որ ամբողջ ազգ մըն էր այս:

Գաղթողաց գլխաւորները իրենց ճամբայ ելած օրէն հասկցան որ աճապարելու էր, որովհետեւ Ռուսիոյ կառավարութիւնը առնց մեկնելուն լուրը առածին պէս հրաման ըրաւ որ այս փախստականներուն ետեւէն լցնուի: Իսկոյն կանոնաւոր զօրաց բանակ մը գումարուեցաւ, և խաղախներու անհամար բազմութիւն մը առջեւը ձգելով յառաջ խաղաց: Խաղախներուն անհաշտ թշնամի եղող խաղախները գաղթողաց խումբէն փոքր ինչ հեռացողը կ'սպաննէին: Վերջապէս բոլոր այս ժողովուրդը 1771 Յունուար 5ին ճամբայ ելնելով և սա գաւառներէն անցնե-

լով զոր կը ցուցնեմ ձեզ այս տեղ : սեպտեմբեր
բեր ամսոյն մէջ Չինաստանի սահմանները
հատու : ամառնայն միայն ցուցանուի անհոգի

Այս թափառական հրօսը եօթը հարիւր
իգարապսէն աւելի տեղ ըրած այս երկար ճա-
նապարհորդութեանը մէջ Ռուսաց բանակէն
անդադար հալածուեցաւ : սլարտաւորեալ
ընկալով միշտ բռնաքայլ յառաջ երթալու :
թշնամի ժողովրդոց մէջէն իրեն ճամբայ բա-
նալու : չարունակ հալածուելով և նեղուե-
լով ոչ թէ միայն խաղախներէն այլ նաեւ այս
գաւառներուն ամենէն վայրագ : և ամենէն
սլատերադմասէր բնակիչները եղող խորխուղ-
ներէն և Պաքիստներէն որոնք վայրկեան մը
անգամ հանդարտ չթողուցին այս գաղթա-
կանները :

Մոռցայ ձեզի ըսելու թէ ձմեռը որ այս
կողմերը միշտ սառտիկ կըլլայ այն տարին ար-
տաքոյ կարգի կերպով սառտիկ եղաւ : անանկ
որ ձմեռուան առջի օրերէն բոլոր գրաստ-
ներնին սատակեցան և քիչ մը տաքնալու հա-
մար հարկադրուեցան վրաններնին վառել :
Ռուսի կին : տղայ : ծեր և մինչեւ անգամ ե-
րիտասարդ մարդիկ հազարներով կը մեռնէին
ցրտէն : Այս ժողովրդեան ճանապարհոր-
դութիւնը Գաղղիական բանակին Ռուսաս-
տանէն նահանջելուն նմանեցաւ : սա տար-
բերութեամբ որ խալմուխները իրենց կնիկ

ներովը և տղաքներովը կը գաղթէին, հե-
տեւաբար անոնց աղէտքը խիստ տարբեր կեր-
պով սոսկալի եղաւ :

Չմեռուան յաջորդեց ամառը, և որչափ
նեղուեցան ցրտէն նոյնչափ ալ նեղուեցան
տաքէն մանաւանդ ջրի պակասութենէն: Բա-
լոր այս ժողովուրդը անգամ մը լիճ մը տես-
նելով ցրուեցաւ գնաց զինքը պապակեցնող
ժարաւը յագեցնելու համար: Վերջապահ
խռմբն անգամ չի կրցաւ գիմանալ: Պա-
քիրներն և խորխրկներն օգուտ քաղեցին այս
անկարգութենէն և այս ցրուեալ բաղմո-
թեան վրայ յարձակելով սկսան զանոնք սրոյ
ճարակ ընել: Բարեբաղդաբար Քիէն - Լօնկ
որսի ելեր էր այն կողմերը և ինչպէս որ որ-
սորդութեան մէջ Չինաց կայսրերուն սովո-
րութիւնն է, հեան ունէր կատարեալ զօ-
րաբանակ մը բաղմաթիւ թնթանօդի մարտ-
կոյներով:

Թնթանօդներէն մէկ քանիները ուղղել
տուաւ խորխրկներուն և Պաքիրներուն վրայ:
Խալմոխները ինքզինքնին ժողկելով սկսան
թշնամեաց դէմ դնել և տասնիով այս ժո-
ղովրդեան մնացորդը ազատեցաւ: Կայսրը
ստոնց իսկոյն ուտեստ և հագուստ տուաւ յե-
տոյ երկիր ալ տուաւ անոնց ուր մինչեւ ցայ-
սօր կը բնակի իրենց սերունդը: Եւ ի մտն
Նաեւ չմոռնանք ըսելու որ Քիէն - Լօնկ

կոթող մը կանգնել տուաւ այն տեղը, ուր
այս պատահումը տեղի ունեցած էր։ Այս
կոթողին վրայ չատ պարզ խօսքերով արձա-
նագրութիւն մը կայ որ կը յիշեցնէ թէ Քիւէն-
լօնկ հոն աղատեց ամբողջ ազգ մը։ Արձա-
նագրութիւնը սա խօսքերով կը վերջանայ։
«Թող յաւիտեան սուրբ համարուի այս տե-
ղը»։ Պարոնայք, սխալած չախտի բլլամ ե-
թէ ըսեմ թէ դուք ալ կ'ընկերանաք Չինաց
կայսրութեան ամենէն մեծ վեհապետներէն
մէկուն այս բաղձանացը։ Այն տեղը ուր ամ-
բողջ ազգ մը կը փրկուի նուիրագործութե-
արժանի է առաւել քան զայն տեղը ուր հա-
զարաւոր մարդկանց արեամբը գնուած ա-
մենափառաւոր յաղթութիւն մը ձեռք կը
բերուի։

ժամանակը կ'անցնի, ուստի դադրաւ
կանութեանց այս օգտաւէտ խնդրոյն վրայ
ուղածիս չափ չեմ կրնար երկայն խօսիլ։ Բա-
ւական կը համարիմ ինձ ծովային դադրա-
կանութեան օրինակ մը տալ ձեզ։ Այս օրի-
նակս սա պատճառաւ աւելի աչքի կը զարնէ
որ այնպիսի ժողովուրդներէ առնուած է ո-
րոնցմով միշտ ուղուած է ապացուցանել թէ
մարդս ուր որ կը գտնուի հոն ծնունդ ա-
ռած է։ Ուստի երկրագունտիս այն կէտերէն
մէկուն վրայ պիտի խօսիմ որոնց՝ դադրա-
կանութեամբ մարդաբնակ եղած բլլալը խիստ

կատարեալ կերպով ապացուցուած է: Խօսքս
Բօլինէզիայի վրայ է:

Բօլինէզեան երկրիս այն մասն է՝ զոր ահա
ցոյց կուտամ ձեզ: Ար տեսնէք որ Խաղաղական
Ովկիանոսին մէկ մեծ մասը բռնած է նա, և կը
գտնուի այն եռանկեան մէջ որ, Սանտուիչ կըղ-
զիներէն մինչեւ Նոր Զէլանտա և Բաք կղզին,
կըր թուով հազար ութ հարիւր փարսան
չըջապատ ունի: Այս լայնատարած միջոցին
մէջ ցրուած կղզիները հազիւ թէ Բարիդի Քոն-
քուտիոյ հրապարակին մէջ տեղը աւազի հատի
չափ բաներ են: Այս կղզիներուն մէջ կան որ
Բարիդէն քիչ փոքր են: Մասնաւորապէս Բաք
կղզին, որ այն եռանկեան ծայրերէն մէկը կը
կազմէ, ճիշտ հին Բարիդի չափ տարածութիւն,
այսինքն 25 հազար մէթրո չըջապատ ունի:

Կրնաք հասկնալ որ ասանկ ընդարձակ
ծովի մը մէջ այսպիսի տարածութեամբ կըղզի
մը որչափ փոքր բան է, սակայն աւելի մանր
կղզիներ ալ կան որոնք նոյնպէս բազմամարդ
են: Այն փաստը որ այս վիճակէն կը հանէին ու-
մանք, շատ զօրաւոր կը թուէր: Ինչպէս կրնայ
ըլլալ որ, կ'ըսէին, ամենեւին նաւարկութեան
կատարելագործեալ միջոց չունեցող վայրենի-
ներ այսչափ ընդարձակ ծովերուն մէջ կրցեր
են կղզիէ կղզի անցնիլ: Ինչպէս ցամաքի մը
մէկ ծայրն անգամ պատահելէ առաջ չեն
կորսուեր այն անհուն տարածութեան մէջ:

Դժբաղդաբար չեմ կրնար մտնել այն իշ-
րողութեանց մանրամասն պարագայից մէջ
որոնք կապացուցանեն թէ որչափ սխալ է
այս անձանց բրած պատճառաբանութիւնը։
Բաւական կը համարիմ ինձ ձեզի ըսել որ այս-
սօր ոչ թէ միայն Բօլինէզիայի բնակչաց ու-
րիշ տեղէ եկած ըլլալը գիտենք այլ նաեւ
գիտենք որ անոնք Հնդկաց Արշիպէղադոսէն
գացած են հոն։ Ասկէց զատ անոնց ինչ
ճամբաներով գաղթած ըլլանին ալ գիտենք
և կրցած ենք անոնց աշխարհագրական տախ-
տակն ալ շինել։ Սա ալ կայ որ այս գաղ-
թականութեանց տեղի ունեցած ժամանակն
ալ կրցած ենք գտնել պատմական ճշգրիտ
յիշատակարաններու միջոցաւ, որոնք այն-
չափ յստակ են որչափ այն յիշատակարան-
ները սրոնցմով կրնանք մեր միջին դարու
պատմութիւնը յօրինել։

Այս ժողովուրդները Ասիայէն եկած են։
Ասոնք ճամբայ ելնելով Հնդկաց Արշիպէղա-
դոսի մէկ կէտէն, զոր կրնանք մերձաւորա-
պէս ցոյց տալ, մեր թուականին առջի տա-
րիները կամ անոր սկիզբէն մէկ քանի տարի
առաջ, եկան հասան Մարգիգեան կղզիները։
Աւելի ստույգ կերպով գիտենք նաև որ Նոր-
Ջէլանտայի գաղթականութիւնը, այսինքն
Բօլինէզիայի այն մասին որ բոլորովին միւս
մասերէն զատ տեղմն է, ԺԵ դարու առջի

տարիները տեղի ունեցած է : և Չաթամ
կղզիները բաղմամարդեւո՛ւ համար Նոր - Զէ-
լանտայէն մեկնած դաղթականութիւնն ալ
դար մը հազիւ կայ որ տեղի ունեցաւ :

Հոս նշանակութեան արժանի իրողութիւն
մը կը ներկայանայ : Երբ այս ժողովուրդները
եկան բնակութիւն հաստատեցին այս կղզի-
ներուն մէջ , բոլորովին ամայի էին ասոնք :
Այս ամայութեամբն անգամ դաղթականաց
այն տեղերը հաստատուիլը դիւրացաւ : Եթէ
Խալիուխները , որոնց պատմութիւնը քիչ մը
առաջ ըրի ձեզ , այնքան նեղութիւն քաշե-
ցին , ասոր պատճառը իրենց ճամբուն վրայ
մարդ գտնուիլն էր : Մեր օրերն անգամ Ափ-
րիկէի մէջ տեղերէն անցնիլը դժուար է :
ինչպէս որ Թոմսոն քթույի ճանապարհորդու-
թիւնը այնչափ սրտոտ ճանապարհորդներուն
մահուանը պատճառ եղաւ վասն զի Թուա-
րէկները ճամբան կը կտրեն :

Որչափ քննենք այնչափ աւելի կը տես-
նենք որ երկրիս վրայ մարդս կրնայ ամեն
դժուարութեանց յաղթել , քանի որ այդ
դժուարութիւնները լսի բնութեան կողմանէ
են : Մարդս միայն մարդոց պատահած ժա-
մանակը կանգ առնել կը պարտաւորի : Վեր-
ջապէս մարդս կեցնողը մարդն է :

Կուգեմ նաեւս մէկ քանի խօսք ընել ձեզ
վերջնական խնդրոյ մը վրայօք որ բնակա-

նաբար կը ծագի այն խնդրէն որուն վրայ կարճառօտ կերպով խօսեցայ ձեզ :

Տեսանք որ մարդս երկրագունտիս մէկ մասնաւոր կէտէն ելնելով այսօր ամենուրէք տարածուած է : Հետեւաբար մարդս իւր այնչափ երկար և բազմադիմի ճանապարհորդութեանց մէջ ամենախիստ կլիմաներու և իրարու բոլորովին ներհակ կեցութեան պայմաններու հանդիպած է , բայց ասոնց ամենուն ալ կրցած է յարմարիլ : Միթէ ասկէց կը հետեւի որ եթէ մէկը , զօրօրինակ Եւրոպացի մը , երկրիս մէկ ուրիշ կողմը երթայ և բնակութիւն հաստատէ , պիտի կարենայ անմիջապէս յաջողիլ հոն . ոչ : Պէտք է որ նա իւր գացած տեղի կլիմային ընտելանայ , և դիւրութեամբ կը հասկցուի որ այսպէս ըլլալու է : Մարդուս մարմինը ո՛ր գոյութեան պայմաններուն մէջ կազմուած է նէ նոյն պայմաններուն հետ ներդաշնակութեան մէջ կըլլայ : Եթէ նա այս պայմանները փոխէ , մասնաւանդ եթէ մէկէն ՚ի մէկ փոխէ , յայտնի է որ դործարանական դրութիւնը բաղխում մը կը կրէ , և այս բաղխումէն հիւանդութիւններ և մինչեւ անգամ մահ յառաջ կուգան : Փորձով գիտենք որ եթէ գաղթականութիւն մը ցուրտ կլիմաներէն դէպ ՚ի տաք կլիմաները տեղի ունենայ հիւանդութիւնները աւելի ծանր կ'ըլլան , և ստէպ կը պա-

տահին : Ասէ խել մը բժիշկներ և մարդա-
բաններ սա հետեւութիւնը հանեցին թէ երկ-
րագոռնտիս վրայ այնպիսի գաւառներ կան
որոնց մէջ Եւրոպացի մը ոչ կրնայ բնակիլ ոչ
կրնայ երբէք երջանիկ ըլլալ և բազմաճաշ
Ոմանք աւելի հեռուն երթալով կարծեցին թէ
մարդիկ իրենց ծնած տեղը միայն կրնան ա-
ճիլ, անտեղ որ, ասոնց ըսածին նայելով,
Գաղղիացին մինակ Գաղղիոյ մէջ, Անգղիացին
մինակ Անգղիոյ մէջ, Հոլանտացին մինակ
Հոլանտայի մէջ և կրնան իրապէս ապրիլ :

Այս չափազանցութիւնս հերքուելու կա-
րօտ չէ : Զանազան տեղեր ունեցած գաղ-
թականութիւններնիս արդէն բաւականապէս
կը հերքեն զայն : Աղէկ գիտենք որ երկրիս
վրայ այնպիսի տեղեր կան որոնց կլիմաներուն
Եւրոպացին անմիջապէս կ'ընտելանայ ոչ ա-
ռանց քիչ շատ զոհողութեանց : Օրինակի հա-
մար կը յիշեմ ձեզ Քանաւոտայի Աքատիս նա-
հանգը ուր առաջին անգամ վաթսունի չափ
Գաղղիացի ընտանիք գացին բնակութիւն
հաստատուցին . շատ քիչ ժամանակէ ետեւ
այս նահանգիս բնակչաց թիւը հազարներու
ելաւ : Նաեւս կրնամ յիշել Քարի, Աւստրա-
լիայի, և Պուէնոգայրէսի մէջ ամեն օր պա-
տահած բաները . . . :

Ինչպէս որ կը տեսնէք երկու կիսագոռնո-
սներուն մէջ, ամեն կլիմայի ներքեւ Եւրո-

պացիք կը յաջողին, կը բազմանան, և կաշխատին ինչպէս Եւրոպայի մէջ: Այսու ամենայնիւ կան այնպիսի տեղուանք ալ որոնց նայելով խնդրոյս լուծումը աւելի եւս կը դժուարանայ և որոնց կլիմաները Եւրոպացւոց համար մահաբեր համարուած են: Այսպիսի տեղերուն մէջէն մասնաւորապէս կը յիշեմ ձեզ Ալրիկէի արեւմտեան ծովակողմը Սէնէկալի և մանաւանդ Կապոնի գաղթականութիւններնիս, Ամէրիկայի մէջ Անթիլեան կղզիները, Կուատալուբան և Մարթինիկը, յետոյ Գաղղիական Կուինեան . . . : Ճէզայիրն ալ այս մասին սաստիկ փիճաբանութեանց տեղի տուած է: Հարկաւ դուք եւս արժան կը համարիք որ Ճէզայիրի վրայ քիչ մը երկար խօսիմ, այս երկրիս մեզ ամենուս համար մասնաւոր շահեր ներկայացընելուն համար:

Այս երկրին տիրելնուս պէս սա խնդիրը ելաւ թէ արդեօք Գաղղիացիք պիտի կրնան անոր կլիմային ընտելանալ: Սա զարմանալի է որ բարեկամք և թշնամիք, Անգղիացիք և Գաղղիացիք, զօրապետք և բժիշկք գրէթէ ամենք ալ համաձայն գտնուեցան բացասական կերպով պատասխանելու: Այս անձանց տալացոյցն էր ծննդեան և մահու փիճակագրութիւնները որոնցմէ, արդարեւ, կը տեսնուէր թէ մեռեալները ծնածներէն շատ էին:

Ուստի յայտնի է որ շուտով անապատ կը
դառնայ այն երկիրը որուն մէջ մեռնողնե-
րուն թիւը ծնողներէն աւելի է : Ուրիշ բան
է թէ որ նոր դաղթականներ դալով տարե-
կան կորուստներուն տեղը լեցնեն : Ահա այս-
պէս կըսէին Ճեղայիրի համար , և այս կէտո-
խմ դասախօսութեանս նիւթ եղած կէտերէն
մէկն է :

Արդ , այսպիսի վիճակագրութեանց չնա-
յելով , երբէք չվարանեցայ ըսելու թէ Գաղ-
ղիայիք պիտի կարենան Ճեղայիրի կլիմային
ընտելանալ , և շատ աղէկ ապրիլ հոն : Այս
եղրակացութեանս հասնելու համար ոչ վի-
ճակագրութեանց արդիւնքները հերքելու ե-
լայ ոչ ալ այն անձանց մէջ բերած իրողու-
թիւնները որոնք (անձինքը) ինչ բոլորովին
տարբեր եղրակացութիւն կընէին : Ընդհա-
կառակն ընդունեցի և մեկնեցի զանոնք առ
սկզբունքին հետեւելով , զոր երբէք չպիտի
թողունք , թէ մարմնոյն նկատմամբ մարդո-
կենդանի (անասուն) մ'է , և ոչ այլ ինչ : Հե-
տեւարար եթէ անասնոց վրայ իշխող օրէնք-
ները զանազան պարագայից մէջ դժուարա-
ւոր կըլլան մարդուն , ասոր փոխարէն մարդո-
ւալ այս օրէնքներուն կենդանեաց ընծայած
օգուտներուն մասնակից կըլլայ :

Արդ , մարդուն կլիմայափոխութեան (accli-
matation) դնութենէն յառաջ , տնկոց և կեն-

դանեաց կլիմայափոխութիւնը զննեցի : Այս հետազոտութեամբ սորվեցայ որ տունի մը , անասուն մը կամ մարդ մը իւր տեղը փոխածին պէս երկու տեսակ զոհողութիւն ընել կը սպարտաւորի . որոնք են անհատական զոհողութիւնները և սերնդական զոհողութիւնները : Ճէզայիրի մէջ մեր բանակին վախճանելոց թիւէն , որ խիստ շատ աւելի էր քան 'ի Գաղղիա , ապացուցուեցան անհատական զոհողութիւնները . սերնդական զոհողութիւններն ալ իմացուեցան տղայոց վախճանմանց թիւէն որ Ճէզայիրի մէջ Գաղղիոյ կրկինն է :

Քայց գիտէի որ մեր Եւրոպացիքս երբ քնտանի կենդանեաց ինչ ինչ տեսակներ Ամէրիկա տեղափոխելու փորձ ըրեր էինք , սոնց մեռածներուն թիւը Ճէզայիրի մէջ մեր բանակին մեռեալներուն թիւէն ի սկզբան խիստ շատ աւելի եղած էր , թէ սերնդական զոհողութեանց ալ թիւը Ճէզայիրի մէջ տղայոց մեռեալներուն թիւէն խիստ շատ աւելի եղած էր : Սակայն այսօր այս կենդանիները Ամերիկայի կլիմային շատ աղէկ վարժուած են , անանկ որ մինչեւ անդամ մէկ քանի տեսակները վայրենական վիճակի մէջ անցան և , սանկ ըսենք , բնիկ եղան :

Այս իրողութեանց զօրութեամբն է որ ակիտրէն 'ի վէր կ'ըսէի , ժամանակ արիտի

գայ յորում Գաղղիացիք պիտի ընտելանան
ձէզայիրի կիմային :

Յուսացածէս չատ կանուխ խօսքս ելաւ :
Հնգամեայ աշխարհամարին վրայ այս տարի
հրատարակուած պաշտօնագրերէն կիմացուի
որ նախորդ հնգամեայ ժամանակին նայելով
բնակչաց թիւը 23 հազար հոգւոյ չափ ա-
ւելցեր է : Բայց կարեւորագոյն կէտը սա է
որ այս պաշտօնագրերը կը ցուցունեն թէ
այս աճումը գրեթէ բոլորովին ծնունդնե-
րուն՝ վախճանմանց վրայ ունեցած առաւե-
լութենէն յառաջ եկած է :

Հետեւաբար ձէզայիրը բաղմամարդելու
համար Գաղղիոյ ըրած զոհողութիւնները կըս-
կան իրենց պտուղը բերել : և անշուշտ ժա-
մանակ պիտի գայ որ այս նուաճած երկիր-
նիս մեր դաղթականաց թոռանցը համար
Գաղղիոյ չափ մաքուր տեղ մը պիտի ըլլայ :
Այն ատեն ձէզայիրը իրօք Հարաւային Գաղ-
ղիա մը պիտի ըլլայ :

Գաղթականութեանց մէջ ընել պէտք ե-
ղած զոհողութիւնները բաւական ցաւա-
լի բաներ են . կը հարցուի թէ զանոնք
նուազեցնելու միջոցներ չկան արդեօք : Այս
բանս դժբաղդաբար միշտ դժուար և երբեմն
ալ անկարելի եղած է :

Բայց և այնպէս երկու բան կայ որոնք
ձեր խորհրդածութեանը կը յանձնեմ :

Մեր դադթականութեանց երկիրներուն մէջ կան այնպիսիներ որոնց կլիմայիցը համար կ'ըսուի թէ այնչափ վատաւողջ են որ Եւրոպացւոց համար այն տեղերը աշխատելը անկարելի է : Այս երկիրներուն կարգէն են դլխաւորապէս Ափրիկէի արեւմտեան ծովակողմի դադթականութիւններնիս : Սակայն Կրան Պասամի մէջ թմբարկ (ըրքտըմ) շինելու յատկացած գործաւորներու խումբի մը վերատեսուչ Պօլօ նաւապետը Վալօն նաւապետին կըսէր թէ , « Աիրակի օրերը հիւանդանալով հաւանդանոց մտնողներուն թիւը արեւուն տակ երեք օր աշխատելով հիւանդացողներուն թիւէն աւելի է » : Ասոր պատճառը սա էր որ այն անձինքը կիրակի օրերը փոխանակ աշխատելու ինքզինքնին ցօխութեան կուտային :

Վալօն նաւապետը կրցաւ այս փորձառութենէն օգուտ քաղել : Կապոն գտնուած ժամանակը այս նաւապետը իւր նաւին մէջ նաւաստիներուն վարուցը վրայ խիստ հսկողութիւն կ'ընէր և զանոնք կանոնաւոր կերպով կաշխատցունէր : Երբ ցամաք կենէին այս նաւաստիները , նորէն կաշխատցունէր զանոնք մինչեւ իսկ արեւին տակը : Բայց ամեն կերպ չափադանցութիւն կարգիլէր : Ասանկով այս նաւապետս կրցաւ թէ իւր և թէ նաւաստիներուն առողջութիւնը պահել :

Ահաւասիկ խիստ կարեւոր օրինակ մ'ալ որ միանգամայն իրական փորձառութիւն մը կընծայէ մեզ :

Ուրիշ գաղթականութիւն մ'ալ կայ , որ Եւրոպացւոց կետները սպառող համարուած է : Խօսքս Պուրպոն կղզւոյն վրայ է որ Մատակաւարի արեւելեան կողմը , գրէթէ արեւադարձին տակ , և հետեւաբար երկրիս ամենէն տաք կողմը ձկնայ :

Այս կղզւոյն մէջի վախճանմանց ցուցակներէն էիմանանք որ մեռնողներուն թիւը սարսափելի կերպով շատ է : Եթէ այս ցուցակներուն նայելալ գտտելու լլլանք միայն , այն տոտեն պէտք է բնդունիլ որ այն ցուցակներէն հանուած հետեւութիւնները բոլորովին ուղիղ են : Բայց պէտք է գիտնալ որ կղզւոյն ամբողջ բնակիչներուն նկատմամբ միայն այն ցուցակներուն արդիւնքը ճիշտ է : Բայց այն բնակիչները բնականապէս երկու դասի բաժնուած են : Մէկ դասը կը բաղկանայ մեծամեծ կալուածատերերէ , վաճառականներէ , և բոլոր ասոնց վերաբերեալ մարդիկներէ : Ահա այս դասին միայն կը վերաբերին ցուցակաց այն ցաւալի արդիւնքները զոր յիշեցի :

Բնակչաց միւս դասը կը բաղկանայ այն պիտի մարդիկներէ որոնք ձեռքովին երկիր կը հերկեն և այս պատճառաւ փոքր ինչ աւ-

Համարհանօք պղտիկ սպիտակներ կը կոչուին։
Ասոնք սուաջին գաղթականաց թռռներն են,
որոնք գետին ծախու առնելու կարողութիւն
չունենալով, միւսներուն քով ծառայութեան
չկրնալ մտնելու չափ ալ գոռոզ բլլալով թէ
իրենց և թէ թռռներնուն համար մշակողա-
կան համեստ կեանքը ընդունեցին։ Ժողո-
վորդեան այս մասը առանց ուրիշին կարօտ
բլլալու շատ աղէկ կը հոգայ իւր ապրուստը
և չէ թէ միայն հետզհետէ բազմացաւ և
ամեն կերպով երջանիկ եղաւ, այլ իւր Ֆիզի-
քական տիպարը մինչեւ այն աստիճան բար-
ւոքեցաւ որ բոլոր ճանապարհորդները այս
ցեղին թէ կանանց և թէ արանց գեղեցկու-
թիւնը կը գովեն։

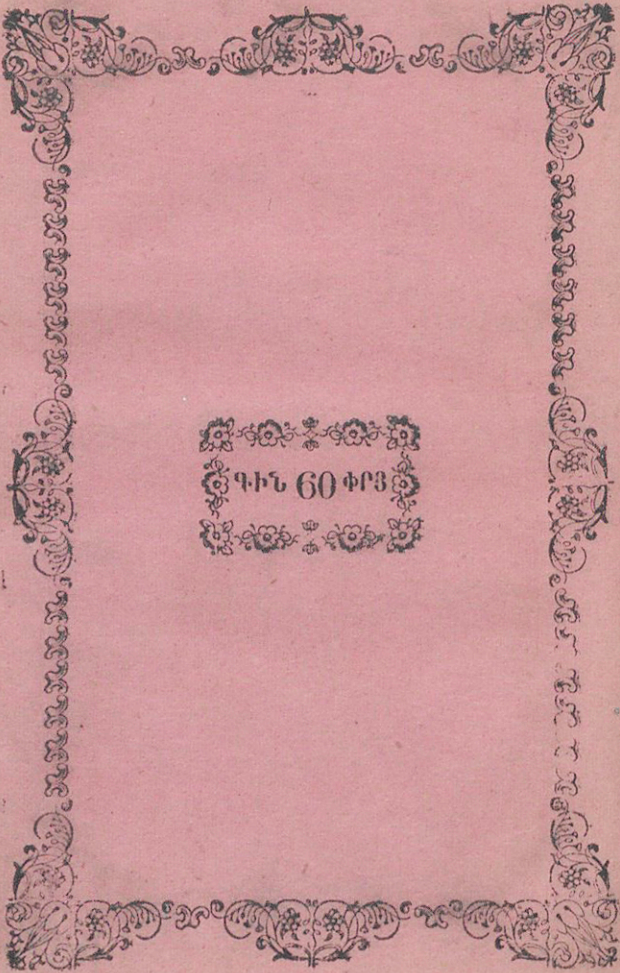
Արդ, միեւնոյն Պուրպօն կղզոյն մէջ,
կը տեսնենք որ գործէ քաշուած հարուստը
և քաղաքներուն մէջ բնակող գործաւորը ինք-
զինքնին՝ գաղթականութեանց մէջ ուրիշ տե-
ղերէ շատ աւելի ներուած գեղխութեանց
և ցոխութեանց տալով կը կորսուին։ Իսկ
պղտիկ սպիտակները, որոնք ինքզինքնին՝ Նւ-
րոպացւոց համար արեւագարձներուն տակ
անկարելի համարուած աշխատանաց կու-
տան, բարգաւաճեցան և ամեն մասի մէջ
չահեցան, վասն զի չափաւոր աշխատութեան
հետ ժուժկալ և համեստ կեանք մը վարեցին։

Պարոնայք, այս եղելութեան մէջ գործ-

Նախան դաս մը կայ : Թէրեւս ձեր մէջէն ո՞ւ
մանք հարստանալու մտօք որ մը պիտի թո՞ւ
ղուն Գաղղիան և Ճէզայիւր կամ ուրիշ գաղ-
թականութեանց մէջ երթան թող այն ժա-
մանակ միտքերնին բերեն Պուրպօն կղզւոյն
պղտիկ սպիտակները , թո՛ղ յիշեն որ առողջ
մարմին մը ունենալու լաւագոյն միջոցներէն
մէկն ալ առողջ հոգի մը ունենալն է :

ՉԵՐՉ

[illegible]

ԳԻՆ 60 ՓՐՅ

